

Gandiagari omenaldia

Poesigintza eta Kanta gerraostean

Juan Mari Lekuona

Jaialdi honen giroa eta egitura ikusirik, bi alderdi ditut batean eman beharrak, bi ertz elkarri josi beharrak: poesia eta musika. Mintzaldi honi dagokion eran, ikuska dezagun poetaren eta kantariaren arteko lokera, hitzaren eta doinuaren arteko zerikusia kantaren mamitzean.

Gaur aipatzen dugun kantagintza oso konkretua da, oso jakina eta mugatua: Bitoriano Gandiagaren poemagintza dugu gogoan. Eta bestalde, musika bera ere oso konkretua da, hau ere oso jakina eta mugatua: Gandiagaren hitzei atxekiz, kanta berriaren uhinean egin den euskal musika, euskarazko kantarien eta taldeen ahotsetan emana.

Horregatik, Bitoriano Gandiagaren omenaldian, bi gauza nituzke aipatu beharrak: 1) Zer ematen dion poetak kantariari eta kantariak poetari; 2) Eta gerraondoko poesiaren momentu konkretuan Gandiagaren poemagintza ikustea.

I. — Poeta eta kantariaren artean

Bi hauen artean dinamika bat sortzen dela herriaren kultur-gintzan, ukazinezko gauza da, azken urteotan sortu den kantutegi berriari bagagozkio. Eragin oneko dinamika, eta agian sustrai sakonak dituena. Baina nire esku ez dagoenez puntu hau sakonki aztertzea, zenbait gogoeta bil ditzagun dinamika honi buruz, han eta hemen hauteman daitezkeen erizpideak.

a) Poemak irakurri ala abestu?

Gandiagaren olerkiak kantatuz Durangon jaialdi hau egitekoa zela eta, honela zioen gure herritarrak: «naiago dut askoz ere, liburua eskuetan artu, eta bertan datozken olerkiak lasai-lasai, eskatzen diten denbora guztia emanez, nere baitan irakurri. Nik uste beren mamia, beren esanaia edo mezua, askoz ere zuzenago billatuko duela nere biotzerako bidea» (Santiago Aizarna, *El Diario Vasco*, 30-X-1977).

Poesiak irakurtzearen aldeko beste arrazoibide hau ere entzun izan dut: nahiz eta poeta bat asko kantatua izan, inork kantatu gabe gelditzen direla poetaren zatirik ezaugarrienak, maiteenak eta, poemagintza osoari begiratuz gero, beharbada onenak. Gandiagarekin zerbait horrelako gertatu dela, berak aitortu izan dit noizpait, eta irakurle ohituak erraz konstata dezake gertakari hori. Kantaren ikusmirak eskaintzen duen ikusbita, liburuarenak eskaintzen duena baino hestua goa da izan. Alderdi bat dakar, zati bat, ezaguera mugatua. Horregatik —eta esate baterako—, kantaren haritik bagoaz, Bitorianori «Oskarbi»k abesturiko «Kezkatzen bait nau hestutzeraino» edo «Esperantzari leihoa» dirateke eredarri; eta irakurlearentzat, berriz —eta hau ere adibidetan diot—, «Txakolinaren ospakuntzak» edo «Artasoko salmoak» dirateke ezaugarrienak eta aipagarrienak.

b) Kantariak poetari

Kantu bat egiterakoan, kantugilea bera da letra, poema, aukerapen duena. Eta aukerapen honekin poema bere egiten du, bere egite honek dituen konnotapen guztiekin. Gero, musika dela bide, poemari kolore, erritmo eta sinbolismo jakinak erantsen dizkio. Horrela, kantuari nortasun berri eta berezi bat eskaintzen dio, poemagilea lagungarri eta osagarri bezala gertatzen delarik.

Koloratze berri hau ezezik, kantariarengandik poetak hartzen du, batez ere, zabalkundea, sozial dimentsioa, masa-erakundeen eragina. Zabalkundea, inoiz liburu hutsaren bidez ezagutuko ez zutenak poema ezagutzera iristen direlako. Eta sozial dimentsioa, kantari esker poema jendoldearen sinbolo, ikur eta adierazpide gertatzen delako, jendeak bizi duenaren interpretapena, gizartean esnatzen ari den zibilizazio berriaren deskribaketa presagiakorra. Azkenik, gainera, masa-erakundeen eragina, poema irratiazen bidez, telebistaren bidez, etxe guztietan, zokorik zokoenean eta

edozein garaitan entzuten delako. Propaganda ederra eta eza-gupena hartzen du musikadun diskatik poetak.

d) Poetak kantariari

Poetak, bestalde, kantaren oinharria, lehen hazia, landarea ematen dio kantariari. Gauza jakina da musikagileek inoiz sentitzen dutena: hitzen premia. Izan ere, hitza su piztailea izan daiteke kanta berriko sentikariaren hastapenetan. Gaurregun, gainera, musikagintza eta poemagintza hain lan espezializatuak direnez, kantautorearen fenomeno gure artean ere ez da hain gauza korrientea; eta horregatik, gero eta nabarmenagoa da teke letragilearen aportapena.

Gutxi edo gehiago ezagutua den letragilearen aportapenaz gainera, badago gaurregun beste joera bat nahiko berezia: egile sonatuenen poemak kantagai aukeratzea. Euskaldunen artean ere egon badago gertakuntza hori. Detxepare, Lizardi, Lauaxeta eta Aresti —hil direnen zenbait adierazgarri aipatzekotan— kanta berrien harrobi gertatu dira.

Kasu honetan, poeta sonatuak dakarren kolorea eta eragina oso jakinak dira, oso konketuak, kantaren mamitzean. Zer esanik ez dago, poeta argi eta itzaldun baten testua denez, ondo landuriko poema dela, eta honekin hezurdura sendoa ezartzen zaiola kantuari. Gero, Gandiagaren kasuan bezala, uhin berekoak badira poeta eta musikagilea, kantatu nahi diren errealtateen hitzezko espresakera dakar poetak, herriak bere harrera onaz onharturiko espresakera; eta hau ere oinharri segurua da musikagilearentzat: aurrez abegi ona du testuak euskal entzulegoan.

Baina poetak ekar dezakeena zera da batez ere: nortasunaren bidez sinbolo bezala espresatzen duena. Poetaren nortasunak dakarren itzal ona, poeta bakoitzak mila koloretako testigantza herrikoia isladatzen duela. Detxepare lehen poeta, humanista jator, euskararen aingeru goardako; Lizardi poetarik landuena, abertzale sendo, euskal espresakera eskolatua; Lauaxeta fusilatua, gudari, poesia sozialaren hastapen gurean, eta abar. Herriak sakon sentitzen du testigantza damatenean poesia bizia. Eta aportazio hau ona da izan, neurri egoki batetan egiten den bitartean.

e) Kantautorearen arazoa

Harrotzen ari garen gaiarekin, poetaren eta kantariaren ar-

teko zerikusiekin, badu lokerarik kantautoreen arazoak. Alderdi bereziak dituen fenomeno da, bat bera denez kanta hitzez eta melodiaz sortzen duena eta jendaurrean abesten duena; kantugile eta kantari bat bera izateak dituen bereizkuntza guztiekin. Eta fenomeno interesgarria, gainera, gure artean, bertsolariekin nolabait loturik agertu beharra bait da Euskal Herrian kantautorearen gertakaria.

Kantautoreari eskatzen zaizkion baldintzak, hiru eratakoak dira: poetaren harikoak, musikariaren alorrekoak eta kantariaren mailakoak. Letraren aldetik, nortasun poetikoa eskatzen zaio, hau da, gaurko joeretako poeta izateaz gainera, gure poesia idatzian ahots propio bat eduki behar du. Gehiago oraindik: kantaldiak gehienetan herriaren aurrean egiten direnez gero, kantautoreari herri poetaren dimentsioa eskatzen zaio, ahozko literaturan usariozkoak diren joeretan, bertsolarien eta koplarien haritik. Gero, musikari gagozkiolarik, kantautoreak musika gaietan eskolatua egon behar du, hein batetan behintzat. Berez musika sena ukateaz gainera, ezin daiteke arlote izan konposizioan eta ejekuzican. Gutenez melodiaren sortzailea behar du izan, musika herrikoia araberak; eta musika tresnaren aldetik, berriz, zer gutiago melodiari akorde elementalez lagun egitea baino? Eta azkenik, kantatzeko trebetasuna, dela ezta, dela deklamazioz, dela espresakeraren musikaltasun osoz.

Guk ezagutzen ditugunetan, Iparragirre dateke lehena, eta beharbada bereziena. Honek hasten du haro berrietako kantagintza, eta kantautore bezala egin ere, tematika berriko bertsoen eta musika italianizantearen sortzaile dela, eta nortasun handiko kantore herrikoia.

Gauregunekoetan, M. Labeguerie, E. Etchamendi, M. Pargola, X. Lete, J. Lekuona, J. A. Irigarai, A. Haranburu eta abar datozkit gogora. Ez dira asko, beharbada. Eta agian herri literaturatik gehiago askatu beharko luketenak, noski. Baina ukaezina da nola hauek, bertsolariak dituen herri batetan, presentzia eraginkorra ukan duten kantautote bezala, garai berrietako kantutegian.

f) Poeta sonatuak eta gaurko kantagileak

Kantautoretzat, eskatzen dituen baldintzengatik, nahiko bide hestua denez, han eta hemen testu egokiak bilatzen saiatu dira kantugile izateko bokazioa dutenak. Honegatik, eta beharbada lehen aipatu ditugun arrazoiengatik ere bai, zabala izan da gure artean musikariaren eta poeten arteko sinbiosis moduko harrema-

na, gure kantaldien mesedetan. Lehen aipatu ditugu kantu-harrobi gertatu diren zenbait poeta sonatu. Haiekin batera, bidezkoa da nik hemen aipa ditzadan gaur gogoan dugun B. Gandiaga bera, X. Lete, J. A. Artze, «Hartzabal», N. Etxaniz, P. Lartzabal, I. Izagirre eta abar.

Gehiago oraindik: bidezkoa den bezala, kantari bakoitzak bere poeta aukeratu du askotan, poeta bat kantatalde edo kantari bati lotzen diogula gehienetan. Gandiaga, askok erabilia bada ere, eta gehien erabilia agian, «Oskarbi»rekin lotzen dugu askotan. Eta badira horrelako beste zenbait bikote: Aresti-Natxo, Artze-Laboa, Larzabal-Labeguerie, Lete-Valverde eta nik dakita zenbat horrelako kateaketa... Gure kantariei mezu sozial eta politiko bat eskatu zaienean, eta ikusirik ez dela erraza artistarentzat kantautoreen dimentsioa norbere baitan edukitzea, konposizio onuragarria egin dute beti poeta sonatuak eta lehen mailako kantariak. Hitzez, sinbolismoz eta testigantzez nolabait erantzun zaio horrelako konposizioez herriak eskaturiko konpromisoari.

II. — Gandiagaren poemagintza bere kontestuan

Labur bederen, eman dezagun orain Bitoriano Gandiagaren poesigintza gerraosteko giro eta mundu jakinean, batez ere 1968tik hasten den egoera konkretuan, zailtasun berezi batetako garaian.

Gerraosteko poesigintzak etapa bat baino gehiago dituela gauza nabaria da, hain erraza ez bada ere etapa horik mugatzea. Nolabait markarriak jarri behar eta, Lizardiren poemagintza abiapuntutzat harturik, etapa hauk dirateke garrantzitsuenak: 1) «Euzko-gogoa» aldizkariaren inguru bildutako poeta taldea: Monzon, Zaitegi, S. Mitxelena, Iratzeder, Mirande, Erkiaga, N. Etxaniz, Otsalar eta abar. 2) «Uhin berri» zeritzana: Aresti, J. Azurmendi, I. Sarasola, X. Lete gazte harokoa, M. Garin, J. Intxausti, M. Lasa, A. Bilbao eta abar. Haro hau aldatu egiten da 1968an. 3) Zailtasun garaia, 1968. urtean hasi eta ia oraintsu arte iraun duena: B. Gandiaga, X. Lete, J. A. Artze, L. M. Mujika, G. Trintxerpe, M. Arregi, J. Zulaika, K. Izagirre, P. Urkizu, J. M. Irigoyen eta abarrek osatzen dutena. Eta une honetan, hain zuzen, Bitorianoren berragertze ezin hobea.

a) Zailtasun garaia

Gure arteko poesigintzan hirugarren haro honetan eragina izan duten herri giroa eta errepresio garaia kontutan har ditzagun. Honela hobeki uler ditzakegu Gandiagaren zenbait bilakabide haren poemagintzan.

Euskal Herrian, batez ere, 1968. urtean hasiz, jarrera berri bat nabarmendu zen gazterian; poesigintzan ukaezinezko eragina ukanen duen jarrera. Gogortu egin zen euskaldunen jokabidea arlo politiko eta sozialetan. Eta gogorragoko ekintza honek —orduko legeen aginduz—, gogorragoko errepresioa ekarri zuen agintarien aldetik, eta —bidezkoa den bezala— eskakizun handiagoa herriaren aldetik sozio-kultur mailako jokabideetan.

Bi zentsurarekin topo egin zuen poetak: administralgoak ezarriekin eta herriak bere eskakizunez jarritakoarekin. Batek uneari zegokion oihu egiatia isilerazten zuen; eta besteak, berriz, konprometitu gabeko mintzo ahula arbuiazen. Zaila gertatu zen zuzeneko poemagintza egin ahal izatea.

Ordukoa da, izan ere, X. Leteren «Eta poeta, eta poeta» dioen kantu ezagun eta adierazpidez beteriko hura. Gero Xabierrek berak behin baino gehiagotan aditzera eman digu, etsipenezko eritzia dagoela poetak herrigintzan, une horietan behintzat, eskain dezakeenari buruz.

Gogorbidearen koordenadetan gindoazelarik, eta beste alde batetatik begiratuta, badu zerikusirik diogunarekin, Patxi Zabaltaren surrealismo giroko poema bat irakurri ondoren, Mikel Lasari entzun genionak: «Gaur ezin daiteke poesiarik egin surrealismo bidetik ez bada». Eta, nik uste, orduan ez zegoen errealitatearekin egokitasun bat gordetzerik, isilpeko poesia sugerente eta indartsuz izan ezik.

Beraz, ez da harritzekoa garai honetan zenbait poeta isildu izana; eta beste zenbait, berriz, poema bide berritatik saiatu izana, orain ikusiko dugunez, ezkutuagoko hizkuntza kurubil eta landuagotan.

b) Hizkuntza poetikoa lantzen

Esan nahi eta ezin esan horren aurrean, eta une garratzak sorrerazten zuen lotsakizunaren aurrean, duintasunezko eta egokitasunezko espresakerak lantzen saiatu ziren poetak ere.

Euskal Herriaren larria berezkoan ematea debekaturik zegoelako; edo eta —poesia sozialaren muga berriak aurkitu nahirik—, gizabanakoaren dimentsio elementalak eta ororenak (onak

eta txarrak bereizi gabe) abestu nahi zituelako poetak, eta beste mila arrazoiengatik, zenbait poetak sinbolismorako joera hartu zuen. Hari honetan, eta adibide bezala, bi esenplu nabarmen aipatuko ditut. Bata, B. Gandiagaren «Txakolinaren ospakuntza 1 eta 2» poemak; eta bestea, Joseba Zulaikaren «Adanen poema amaigabea» deritzana. Bitorianok forma berritan ematen digu Euskal Herriaren arazoa, Pastoralen teknika eta dramagintza erabiliz. Eta itziartarrak, berriz, «gizon primitiboa/gizon sinplea» kantatzen digu. Eta Adanen mito zaharrari mundu elemental bat eransten dio, gizonaren funtsezko alderdiak usmaraziz: eguzkia, mendia, ura, sugea, dantza.

Bigarren joera bat, surrealismo joera aipatuko nuke: sorkeitaren bidez, errealitatearen gain dagoen zerbait mamitu nahi lukete, horretarako subkontzientearen indarrak erabiliz —eta zenbaitetan mundu onirikoa ere bai—, guk hala-behar-duela uste duguna eta inguru giroko errealitate makurra alderatuz, honekin beren poemagintza leherkorra sortzen dutela. Hemen ere, egiaztapen bezala, X. Leteren eta Gorka Trintxerperen azken poema liburuak aipatu nahi nituzke. Hizkuntza landuz emantik dute neo-kapitalismoaren zepoan bizi garenon askatu nahia.

Eta joeren izendatze honetan, azkenik, utziezina dugu J. A. Artzeren aipamena, azken urteotako euskal poesi hizkuntzaz ari bagara. Berau dugu poesia esperimental eta espazial izenekoa gure artean inork ez bezala landu eta erabili dituen. *Isturitze-tik Tolosan barru, eta laino guzien azpitik... eta sasi guzien gainetik* izeneko liburuak aparteko gauza dira, bere osoan, gure urteotako poesigintzan.

Beraz, gure herriak iragan duen zailtasun garaia, eta poetek honi hizkuntza egokiz erantzuteko egin duten ahalegina, koordenada interesgarriak izan daitezke Gandiagaren poesigintza gerraosteko giroan non koka mugatu nahi luketenentzat.

III. — Azkena

Hainbeste kantarik B. Gandiagaren poemak aukeratu izateko, era askotako arrazoiak egon daitezke. Batzuk sakonak, besteak arinak. Gauza guztietan bezala, hemen ere egon badaude arrazoi garrantzitsuak (sinbologia, gaia, espresakera eta abar), eta egon daiteke ere oportunismo bat, antzutasunaren estalgarri.

Hala ere, Gandiagaren poemak aukeratzeko arrazoiaren bat labur aipatu behar eta, gauza nabaria da lehenik esango dudana:

herriaren tematika eta herri hizkera landua. Azken bi liburuak, beren arrakasta lekuko, herriaren ispilu gertatu dira zentzu batetan. Eta hizkeraren aldetik, berriz, kantatzeko hain egina den herri poesiaren arabera da, musikaltasunez bete.

Ezin daiteke ere ahantz Bitorianoren eite poetikoa: bizikizunen emaile, sinbolo herritarren lantzaile eta irudietan euskaltasunez bete. Herriak poza du Mendatako poetak hain fidelki barrutik interpretatu izana.

Eta hitzaren artesautzan gure poetak agertzen digun nortasuna aipatu bederen egin dezadan. Hitz landua da horrena, hitz bizia, prismaturaz beteriko hitza, sustraizko hitza, hitz zizelatua. Hitzaren artista, biltzaile eta sortzailea.

Aipatzekoa litzateke halaber Gandiagaren nortasunak ukan duen eragina beronen kanta aukera ditzaten orduan. Eman dezadan nere eritzi apala: langile onratua gure poesigintzan, herri estrakziorik puruena, eta batez ere gure baliorik serioena euskal poesiaren eremuetan.

GHARRA. — Durangoko «Ezkurdi» pelotalekuan, eta 1977-XI-lean emandako hitzaldi hau, *Uda batez Madriren* liburuaren Sarreran dagoen «Ortzadar baten pare» deritzan zatia irakurriz amaitu zen.

J. M. L.